

Tervtől a valóságig

A Málenskij robot emlékmű tervétől
a Párkányi Raab Péter által megvalósult műig

A köztéri szobrászat nemcsak fizikailag nagy teher. Gondolatilag, filozófiailag, történelmileg, és természetesen politikailag is. Pontosabban ez a megállapítás a köztéri *emlékmű*-szobrászatra vonatkozik, s azon belül is elsősorban Közép-Kelet Európára, s most maradjunk az elmúlt – mondjuk – hetven évnél. Az emlékmű-szobrászat klasszikus műfaja évszázadok óta él a művészet történetében, ami azt jelenti, hogy nagy történelmi, nemzeti eseményekről, történésekről, valamint az adott kultúrkör, nemzet – valamilyen szempontból (politika, történelem, tudomány, művészet) – kiemelkedő személyiségeiről az adott ország, annak vezetése, közösségei, egyénei plasztikai emlékeket is állítanak. A probléma már ott kezdődik, Nyugat-Európa kiegyensúlyozott társadalmi-politikai fejlődése során szinte közmegegyezés jött létre minderről, hogy melyek a nagy történelmi események, és kik a jeles és kiemelkedő személyiségek. Mint tudjuk: Közép-Kelet-Európában ez másként alakult. A kommunista diktatúrák a társadalmi körülmények radikális megváltoztatásával új történelmi nézőpontot is kényszerítettek az adott ország társadalmára, közvéleményére, s ennek megfelelően olyan eseményekről és személyekről (is) születtek emlékművek, melyeket 1990 után – ismert kifejezéssel – szobortemetőbe kellett szállítani. Rengeteg ilyen eseményre hivatkozhatunk csak hazánk újkori történelmében, a tanácsköztársasági emlékművektől kezdve a Lenin-, Kun Béla-, Károlyi Mihály-szobrokig. Ugyanakkor – és ez legalább akkora baj, ha nem nagyobb – ezekben az évtizedekben olyan történelmi eseményeket hallgattak el (az ezekhez kapcsolódó személyiségekkel együtt), de pontosabb a fogalmazás, ha úgy írjuk, hogy *hallgattattak* el, melyek élesen beleégtek a magyarság tudatába, mégis évtizedeken át hallgatni kellett róluk. Ennek legkiemelkedőbb példája az 1956-os magyar forradalom, de idekapcsolható például a II. magyar hadsereg doni katasztrófája, a – jellemzően – német kitelepítések ügye, s az a tragédiasorozat, amelynek során a második világháború befejezésének időszakában különböző indokokkal s különböző eljárások keretében a Szovjetunióba hurcoltak sok százezer magyart.

Mielőtt azonban ezt a kérdést tovább boncolgatnánk, egypár mondat erejéig érintenünk kell az elmúlt hetven év köztéri emlékművei *művészi megvalósulása* színvonalának kérdését. E művek többségén ugyanis, különösen az ötvenes, hatvanas években, a legkarakteresebben érvényesültek a közismerten szocreálnak nevezett stílus (?) követelményei, amelyek valamiféle naturalisztikus, idillisztikus, heroisztikus formai követelményrendszer tekintettek mérvadónak. E műveket jellemzően nem is a legtehetségesebb szobrászok készítették, inkább illusztrációknak tekinthetők, mint autonóm műalkotásoknak. A hetvenes-nyolcvanas évektől – a politikai atmoszféra szorítása, enyhülése során – már jelesebb szobrászok is készítettek ilyen típusú, és már igényesebb

műveket, de alapjában a rendszerváltásig megmaradt az a *művészi közvélekedés* is, hogy különösen a politikaközeli témák esetében, egy – a világ művészi tendenciáihoz mérve – erősen *konzervatív* szemléletmód volt a meghatározó. Így a rendszerváltás után megváltozott politikai-szellemi mezőben is nehezen indult el az emlékmű-szobrászat művészi megújulása. Egyrészt megmaradt egy erősen hagyományörző szemlélet, ugyanakkor több lett a kísérlet, a szemléleti frissülést képviselő mű, melyek azonban szakmailag bizonytalan értékűek, és nehezen fogadtathatók el az adott, esetleg a szobrot állító közösséggel. Minderre sok példát mondhatunk. Nos, ebben a *ma is bonyolult* és összetett társadalmi közegben vitathatatlan, hogy a rendszerváltást követően – nagyon helyesen – megszorított holokauszt-, valamint kitelepítési és 1956-os emlékművek mellett – végre – szülessen emlékműve, emlékhelye a málenkij robotra a Szovjetunióba ártatlanul hurcolt sok százezer honfitársunknak, akik közül kevesebben tértek haza, mint ahányan elpusztultak a Gulag poklában. Ez az emlékezés azért is felfokozottan indokolt, mert az elmúlt évtizedekben, ha valamit eltitkoltak a társadalmi köztudat szféráiból, akkor az ez a téma volt. Már bőven lehetett beszélni, írni (még a Kádár rendszerben!) a sztálini borzalmakról, a Rákosi-korszak bűneiről, de e sok százezer honfitársunkról és sorsukról még ekkor sem. E kérdések között továbbá állandó vitatémává váltak különböző összehasonlítások, melyek a nemzet tragédiáit vették számba. E körben csak felvillantásként hadd hivatkozzam Révai Gábor egy mondatára, aki szerint a *Gulagon ugyanolyan ártatlanok százezrei és milliói pusztultak el, mint Auschwitzban*”.

Mindez is vezérelhette a magyar kormányt, hogy 2015-öt a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévének nyilvánította, mely határozat úgy fogalmazott, hogy a kormány célja: a *Kárpát-medencében élők 1944–45-ben kezdődő, a Szovjetunióba kényszermunkára történő internálásának 70. évfordulójáról történő méltó megemlékezés*”. A kormány az emlékévet az elmúlt évben meghosszabbította 2017. február 25-ig, de még ezt követően is lesznek események, melyek az emlékévhöz kapcsolódnak. Egy emlékbizottságot hoztak létre, amely 2016 júliusában a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságát bízta meg a *Málenkij robot emlékhely* kivitelezésével, koordinálásával. Itt jegyezzük meg a pontosság kedvéért, hogy már évekkel ezelőtt megvalósult a budapesti Honvéd téren (épp a lebontott Münnich Ferenc-emlékmű helyén...) a *Gulág-rabok emlékműve*, Veszprémi Imre szobrászművész igényes munkájaként, amely mű a *politikai elítéltek* emlékműve, és hogy a budapesti Szabadság téren kerül felállításra a *Szovjet megszállás áldozatainak emlékműve*. Ennek az emlékhelynek a megvalósítását a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete (SZORAKESZ) koordinálja. Ez is egy új történelmi megközelítés eredménye. S emellett valósul meg tehát a mintegy 300.000 (ez a szám a történelmi kutatások előrehaladtával fokozatosan emelkedik!), „málenkij robot”-ra, tehát bármiféle *ítélet nélkül*, tömegesen a GUPVI, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság lágereibe elhurcolt civil honfitársunkra emlékező/emlékeztető központi kegyeleti hely. A koncepció szerint (kidolgozója Dr. Bognár Zsolt egyetemi docens), az emlékhely egy meghatározott helyén fel lesz tüntetve azon Kárpát-medencei *települések neve*, ahonnan honfitársainkat – *ítélet nélkül* tehát – elhurcolták

szovjetunióbeli kényszermunkára. Döbbenetes, hogy ez a „folyamat” 1944 szeptemberében kezdődött Székelyföldön, s mindössze kilenc hónapig tartott, igaz, ez is megrázó: 1945. május 30-ig (!), amikor még a marcali járásban fogtak el és vittek rabságba ártatlan embereket. A kutatások szerint mintegy kétezer-ötszáz (!) településről hurcolták el magyarokat az orosz „haderők”. Az egész Magyarországra kiterjedő folyamat része tehát Erdély, de Kárpátalja is, ezért az emlékhely célja az is, hogy az egész Kárpát-medencében élő magyarság központi kegyeleti, nemzetegyesítő tere legyen. A kutató szerint az emlékhely a Kárpát-medencében élő nemzetek közös kegyeleti helyévé is válhat, hiszen a magyarok mellett szlovákokat, románokat, de főként magyarországi és romániai svábokat és romániai szászokat, köztük a jelenlegi román államfő, Klaus Johannis nagyszüleit is elhurcolták német származásuk miatt. Az emlékmű helye a Ferencvárosi pályaudvar előtti tér, ami jelzi egyben azt is, hogy innen és Budapestről vitték el a legtöbb foglyot. „Ezen a pályaudvaron keresztül hurcolták, szállították a katona és civil foglyokat át, illetve tovább a Dunán ideiglenesen elkészült vasúti hídon keresztül a Dunántúlról, sőt attól nyugatra és északnyugatra lévő helyekről is a szovjetunióbeli légerekbe” – írja Bognár Zalán. A pályázati kiírás előírta, hogy az emlékmű figurális szemléletet képviseljen, s hogy célszerű lenne olyan vagon vagy vagonok megjelenítése, melyekben a foglyok elszállítása történt. A hely döbbenetes környezeti eleme a téren a múlt század negyvenes éveitől álló 16x16x16 méteres *betonbunker*, amely a második világháborúban a MÁV egyik, biztonságosnak ítélt irányító központja volt, s amely annál is inkább „élte át” az idők viharait, mert még ma is szinte elpusztíthatatlan. Az emlékmű és az emlékhely megvalósítására pályázatot írtak ki, melyet öt pályázó közül Párkányi Raab Péter szobrászművész nyert meg, úgy, hogy komplett pályázatot nyújtott be (emlékmű és emlékhely), s amelynek során az Arch Art Hungary Kft.-vel dolgozik együtt. A szobrászt a *Kommunizmus Bűnei Alapítvány* bízta meg az emlékmű és emlékhely elkészítésével. A szobrász munkássága immár közismert a magyar művészetben. Bár csak ebben az évben tölti be 50. életévét, mégis lassan harminc éve köztéri szobrász, akinek itthon (a fővárosban és vidéken, több esetben Balassagyarmaton, szülővárosában), valamint külföldön egyaránt állnak köztéri munkái. Figurális szobrász, aki egyaránt dolgozik bronzban és kőben. Talán legismertebb munkái Budapesten, a Nemzeti Színház előtti parkban megvalósult egész alakos művész-portréi (*Básti Lajos, Lukács Margit, Gobbi Hilda, Latabár Kálmán, Tímár József, Soós Imre, Bessenyei Ferenc*), a Nemzeti Színház homlokzatára került *Kilenc Múzsza* szoboregyüttese, a budai *Jókai Mór*-emlékműve, *Solti György* karmester emlékműve a Zeneakadémia előtt, a *Német megszállás áldozatainak emlékműve* a Szabadság téren. A *Malenkij robot* emlékmű tervének kialakításakor egy egészen új problémával szembesült, nevezetesen, hogy a robusztus betonbunkert be kellett foglalnia az emlékmű keretébe. A betonépület három oldalára épít rá egy-egy kompozíciót, melyeknél mindhárom esetben egy-egy olyan vagon-fragmentum a meghatározó látvány- és téri elem, melyekkel eredetileg elhurcolták a foglyokat. Ezekből a marhavagonokból a kompozíció két oldalán két vagonrész mintegy összeépül a betonbunkerrel. Úgy is felfogható ez a látvány, hogy ezek egy részét már elnyelte a bunker, s a benne fogva tartottak eltűnnek a sötétségben. A mű főhomlokzatán a be-

tonfalra merőlegesen jelenik meg egy *teljes vagon*, amelyet a művész fekete gránitposztamensre állít. Ez a gránittömb fogja feliratokkal megjeleníteni azon települések nevét, ahonnan elhurcoltak foglyokat, s ezen áll a hatalmas méretű (eredeti, XIX. században gyártott) vagon. Természetesen felmerült, hogy a márványposztamensre kerüljön fel a több százezer elhurcolt *személy* neve, de ezt még mindig nem lehetett konkretizálni, véglegesíteni, ezért született az a döntés, hogy az elhurcolások helységnevei kerüljenek fel mementóként. A márványposztamensre helyezett 1:1 léptékű, eredeti vagonon megvalósított plasztika által jelenik meg az elhurcoltak tömege, amely láthatóvá válik a kocsi egyik részének lebontott falai mögött/előtt. Az egyes személyek ruházatukban, karakterükben mintegy keresztmetszetként jelenítik meg a fogságba szállított munkásokat, katonákat, parasztokat, nőket, férfiakat, gyermekeket. A figurák, személyek mintegy összekapaszkodó együttese elindul/kiindul a kocsiból. A rabságba, de jellemzően a halálba, amit úgy érzékeltet a művész, hogy szinte a levegőbe kerülnek, légiessé válnak, s már csak ruházatuk, öltözetük – tehát testi mivoltuk külső burka – jelzi, hogy ezekben valamikor hús-vér emberek éltek, dolgoztak. Párkányi Raab Péter pályája is egy új állomáshoz érkezett. Először determinálta ennyire erősen egy szinte brutális térelem (a bunker) plasztikáját, először építkezett ennyire valóságos tárgyakra, mint a vagonok, s először épített plasztikájába vasöntvényeket. Nagyszabású tervét *három* bronzöntöde, *egy* vasöntöde és *két* lakatos-, fémüzem segítségével valósítja meg. Az emlékmű már csak méreteinél fogva is meghökkentő és szuggesztív, azonban a valóság kegyetlen és kíméletlen voltát a művész igen emelkedett eszmeiségű, személyiségéhez illő, igényesen mintázott, kivitelezett áldozatok, szinte költői megjelenítésével teszi katartikussá. Ez az emlékmű nem elkésve valósul meg, hanem időben, olyankor, amikor folyamatosan kell emlékeznünk a kommunizmus bűneire, s talán még inkább: *áldozataira*.

Feledy Balázs

(A mű avatására 2017. február 25-én,
a Kommunizmus Áldozatai Emléknapján kerül sor.)